

Milli mətbuat-150: Heç olmaz ki, doğru söz yerdə qalsın

I YAZI

Zaman-zaman müxtəlif tarixi hadisələr ayrı-ayrı xalqların tarixinə yazılmaqla əsrlər, qərinələr sonra onun qürur mənbəyinə çevrilir. Filan tarixdə dünyanın bu ölkəsində kitab nəşr olunmuş, filan tarixdə bu ölkədə televiziya, radio yaranmış, filan tarixdə ilk təhsil ocağı fəaliyyətə başlamış, filan tarixdə kompüter bu ölkədə kəşf edilmiş və sair kimi hadisələr bu gündən dünənə açılan pəncərədə parlaq görünən, mənsub olduğu xalqın, millətin inkişafını göstərən nümunələrdir.

Hər bir xalqın tarixində onun ilk mətbu orqanının yaranmasının da böyük əhəmiyyəti olduğundan həmin gün zamanın bütün dövrlərində böyük təntənə ilə qeyd edilir, anılır. Çünki qəzet kütlələr arasında ən sanballı təbliğat vasitəsi kimi təsdiqlənmiş, bütün zamanlarda öz sözünü deməyi bacaran, təbliğatı vasitəsilə mənsub olduğu xalqının maariflənməsində, insanlar arasın-

da ziya nurunun yayılmasında, savadsızlığın, avamlığın aradan qaldırılmasında dəyərli vasitə olmuşdur.

Qəzet bütün dövrlərdə insanlara müasir dünya görüşü bəxş etmiş, dövrün ziyalılarından üz tutduğu ata ocağına çevrilmiş, onların millətin ayılması üçün yazdıqlarının ümumi kütləyə çatdırılmasında yeganə vasitə olmuşdur. Bu il 150 yaşı tamam olan, bünövrəsi qəzet üzərində qoyulan milli mətbuatımız kimi...

Milli mətbuatımız necə yarandı: üç illik mübarizə

Hər bir dövlətin dövrü mətbuatının yaranması müxtəlif əsrlərə təsadüf edir. Əgər öz dövrü mətbuatını Avropa XVI əsrdə, Rusiya XVIII əsrin ilk illərində yaratmışsa, Azərbaycan buna 1875-ci ildə nail olmuşdur. Qədim tarixə, milli dəyərlərə, yüksək mədəniyyətə malik olan xalqın öz mətbuatını yaratma-

sı nə üçün XIX əsrin sonlarına təsadüf etmişdir kimi sual meydana çıxır. Bunun bir neçə səbəbi var.

Tarixdən Azərbaycanda daim kimlərsə gözünün, tamahının olduğunu bilir, bu ulu torpağı, milli sərvətlərimizi mənimsəyib ərazilərini genişləndirmək istəyində olanları tanıyırdı.

Həmin dövrlərdə hansı ki, Avropada, Rusiyada milli mətbuat yaranırdı, o dövrlərdə Azərbaycan tarixin müxtəlif acı dövrlərini yaşamaqda, feodal mütləqiyyətinin əzablarına tabe olmaqda idi. Dövrün çətinlikləri azərbaycanlıları mənəşində sıxır, onların əl-qolunu bağlamaqla, böyük ciddi-cəhdə özünə tabe etdirirdi.

Həmin dövrdə bir çox xalqlar kimi, azərbaycanlılar da dünyada baş verən xəbərləri əsasən səyahılardan, uzaq ellərdən gələn qasidlərdən, xarici səfirlərdən, tacirlərdən, şahların, hakimlərin fərmanlarından, şəhər və kəndlərdəki xüsusi carçılardan alırdılar.

Çarizm doğru söz danışanın dilini kəsdiyi, susdurduğu halda, təbii ki, milli mətbuat yaratmaq təşəbbüsündə olanlara imkan verməzdi.

Çünki bunun nə ilə nəticələncəyini yaxşı bilirdi. Avropada, Rusiyada-gözünün qarşısında milli mətbuatın yaranmasının xalqa, millətə müsbət nəticələrini gören çarizm müstəmləkə siyasətində bunun heç də yaxşı nəticə verməyəcəyini anlayırdı.

Əgər bu siyasəti 70 il əsarətində yaşadığımız Sovetlər Birliyinin müstəmləkəçilik siyasəti ilə müqayisə etsək, xalqın eyni belələrə düşər olduğunu, nəyə nail olmaqda ləngidildiyinin yalnız bu siyasətlə bağlılığını aydın görürük.

Məgər 1917-18-ci illərdən 1990-cı illərə qədər xalqın yaşadığıları-müstəqilliyinin zorla əlindən alınması, 70 il Rusiya imperiyasının əsarətində yaşaması, torpaqlarının erməni əli ilə işğal, repressiyalar, ləkələr, qırğınlar, qanlar, xalqın saysız-hesabsız dərəcədə şəhid verməsi tarixən davam etdirilən bu siyasətin bəhrələri deyildimi?

Bəli, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, söylənen sözün kütlələrin şüurunda inqilab yaradacağını gün kimi aydın bilən, bununla ictimai

quruluşda dönüş yarana biləcəyinə əmin olan çarizmin ən ehtiyat etdiyi sahə mətbuat idi. Həmin dövrdən xeyli sonra qəzet çıxarmaq təşəbbüsündə olan Həsən bəy Zərdabi kəskin etirazlarla qarşılaşdı. Üç illik gərgin mübarizədən usanmayan, bezməyən H. Zərdabi qəzet işinin reallaşması üçün çox əziyyət çəkməli oldu. Onun "Rusiya əvvəlinci Azərbaycan qəzeti" məqaləsində oxuyuruq: "Hər kəsi çağırıram - gəlmir, göstərirəm görmür, deyirəm - qanmır. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir qeyri-əlac yoxdur. Olmaz ki, mənim sözümü eşidənlərdən heç bir qanana olmasın. Necə ki, bir bulağın suyunun altına nə qədər bərk daş qoysan, bir neçə ildən sonra su tökülməkdən o bərk daş mürür kimi əriyib dəşilir, habelə söz də... Ələlxüsus doğru söz... Belə qəzet çıxarmaqdan savayı bir qeyri-əlac yoxdur... Heç olmaz ki, doğru söz yerdə qalsın. Hər ildə on qəzet oxuyandan birisi oxuduğunu qansa, onların qədəri ilbəil artar... Sonra düşmənin düşmənliliyi, dostun dostluğu və dost göstərən doğru yolun doğru olması aşkar olar."

H. Zərdabının bu fikirləri onun bir tərəfdən nə qədər geniş dünya görüşə malik olduğunun, xalqının maariflənməsini ürkədən istəməsinin, bunun üçün mübarizədən əl çəkmədiyinin, millətinə yalnız sözlə, doğru sözlə düzgün yol göstərə bildiyinin göstəricisi idisə, digər bir tərəfdən çar mütləqiyyətinə nifrətinin, onu devirməyin yalnız xalqın maariflənməsi ilə mümkün ola biləcəyi səbəbindən qəzet çıxarmaq istəyində olmasının göstəricisi idi. Və beləliklə, uzun və gərgin mübarizə dolu illər arxada qalır. H. Zərdabi qəzet çıxarmaq üçün hökumətdən nəhayət ki, icazə ala bilir. Çətin bir dövrdə çiyinlərini ağır bir yükün altına verir.

Hürufat məsələsi və əslində "Əkinçi"...

Hökumət ona qəzet çıxarmaq üçün icazə verəndə düşündü ki, onsuz da Qafqazda ərəb hürufatı yox dərəcəsinə, belə bir vəziyyətdə çətin ki, Zərdabının arzuları həyata keçsə. H. Zərdabi isə bütün bunları lap əvvəldən görür və bu çətinliyə sinə gerəcəyinə inanırdı. Hürufat üçün neçə-neçə şəhərlər gəzən, neçə-neçə qapılar döyən, neçə-neçə insanlara xahiş edən H. Zərdabi axır ki, buna nail oldu. Bu işdə ona həmin dövrdə Türkiyənin İstanbul şəhərində "Babi-ali caddəsi"ndə mətbuat və kitab ticarəti sa-

həsində işləyən azərbaycanlılar böyük köməklik göstərmişlər. H. Zərdabi xatirələrində onların əməyini yüksək dəyərləndirdiyini qeyd etmişdir.

Zərdabının çox böyük əziyyətlərindən sonra, nəhayət, 1875-ci ilin iyul ayının 22-də "Əkinçi" qəzeti ilə milli mətbuatımızın bünövrəsi qoyuldu. H. Zərdabi ilə bağlı tədqiqatlarda oxuyuruq ki, qəzetin adı ilə bağlı sonralar fikir ayrılıqları mövcud olmuşdur. Qəzetə nə üçün məhz "Əkinçi" adının qoyulması bir çox tədqiqatçıların ayrı-ayrı mülahizələr irəli sürməsinə səbəb olmuşdur. Onlardan bəzilərinin fikrincə "Əkinçi" elə lap əvvəldən kənd təsərrüfatı məsələlərini əks etdirən bir qəzet olmalı imiş. Lakin qəzetə verilən "Əkinçi" adı da təsadüfi deyildi. "Əkinçi" adı elə onun demokratikliyinin göstəricisi idi.

"Əkinçi"nin qarşısında hər şeydən əvvəl siyasi vəzifə dururdu və əkinçilik vəzifələri ona tabe idi. Dini mövhumata qarşı mübarizə, dini məktəblərin pislənməsi, yeni, dünyəvi elmlərin geniş təbliği, xalqı azadlığa çağırmaq, geniş maarif uğrunda mübarizə əkinçilik məsələləri dairəsindən çox-cox kənara çıxırdı. Qəzetin bölmələrinə ayrı-ayrı adlar qoyulmasına baxmayaraq onlar adları çəkilən bu məsələlərlə üzvi surətdə bağlı idi. Lakin Zərdabi o dövrdə qəzetə diqqət çəkən ad verə bilməzdi. İllərlə çar müstəmləkəçilərinin süründürməçilik əzablarına tab gətirib qəzet çıxarmaq üçün izin alan Zərdabi yaxşı düşündü ki, qəzetin adı da, orada yazılanlar da zərərindən analiz ediləcək. Buna görə də çarizmin diqqətini çəkməyən ad altında, sərlövhələr altında nəzərində tutduqlarının hamısını həyata keçirməyə başladı. Bütün bunları ona məsləhət də etmişdilər. Həsən bəy Zərdabi "Həyat" qəzetində dərc edilmiş "Rusiya əvvəlinci türk qəzeti" adlı məqaləsində yazırdı: "Bizim qubernator... general Staroselski, doğrudur, xalis rus idi, amma övrəti gürcü qızı idi. Ona görə də Qafqazın yerli əhalisini artıq dost tuturdu... mən ona dərddimi deyəndən sonra məsləhət gördü ki, qəzetin adını "Əkinçi" qoyum ki, guya məhz əkin və ziraətdən danışacaq və özü də boynuna çəkdi ki, senzoruğu qəbul ələsin. Bu tövr ərizə verib izin aldım".

Əgər sadəcə "Əkinçi" idisə...

Qəzet əkinə həsr olunmuşdusa, əkinçilik qaydalarından danışırıdsansa, gələn, qəzetin müxtəlif saylarında dərc olunmuş ayrı-ayrı yazılara diqqət yetirək.

"...Bizim xalq dünya işlərini belə soyuq tutmağı bilir iken biz "Əkinçi" qəzetini çap etdirməyi başlamışdıq və bizim təkdə bir yuxudan oyananlarımıza ümid olmuşuq ki, xalq qəzet oxuyub ondan mənfəətərdar olmağa və dünya işlərindən xəbərdar olmağa səy edəcəklər. Əlbəttə, yəqin ki, onlar səy ələdiklərinə keçən il bizim altı yüzəcən müştərimiz var idi. Amma indi belə məlum olur ki, onlar xalq qəzeti oxumağa səy etmirlər və yəqin fikir ediblər ki, xalq qəzeti oxumağa adət edib və özü onu alıb oxuyacaqdır. Lakin iki aydır bizim qəzet gələn ilə çap olunmaqdan ötrü qəzetimizdə elan basdırırıq, amma bucağadək ancaq qırx adam onu gələn ilə almağa xahiş edib".

"Əkinçi",

1 yanvar, 1876-cı il

"...Mənim dostum... mənə yazır ki, haçan elmi-əbdan bəhsindən əl çəkəcəksiniz və o bəhsin qəzetdə nə işi var? Ondan əlavə yazır ki, ol qədər qəzetdə elmi təhsil xüsusunda yazırsınız ki, qorxuram bu ənqərib zamanda xalqın qəzet oxumaqdan rəğbəti kəsilsin... Salisən, qəzet dərviş kimi nağıl deyə bilməz, onun borcudur ki, işlərin yaxşı və yamanlığını ayna kimi xalqa göstərsin, ta xalq öz nikbədindən xəbərdar olub onun əlacının dalıncan olsun...Pəs, dostum, doğru deyiblər ki, əlhəqq mürrün (doğru söz acı olur). Amma bizə hökm olub ki: "qılıl-haqq və löv kanə mürrün (deyən sözün doğrusunu acı da olsa)!"

"Əkinçi",

14 aprel, 1876-cı il

"...Ay qardaşlar, bizlərdə qardaşlıq həmiyyəti yoxdur: qart-qurt rus dili bilənlərimiz rus qəzeti gətirdillər ki, onu əvəminnas görüb onlara artıq hörmət ələsin. Şaltay-baltay rus yazısı bilənlərimiz rus qəzetlərinə məktublar göndərirlər ki, onlar çap olunanda ruslar ona hörmət etsin. Heyhat, biz kor olmu-

şuq ki, birçə qəzeti də saxlaya bilmirik və bununla belə qeyri millətlərə gülürük...".

"Əkinçi",

25 iyul, 1876-cı il

"... Bizim Qafqaz vilayətinin bir şəhərində iki şəxs bir-birilə belə söhbət edirlər:

Sual: "Əkinçi" qəzeti deyir ki, zamanımız dəyişilib. İndi elm təhsil etmək gerek. Ona binaən lazımdır elm kitabları gətirib öz dilimizdə elm öyrənmək.

Cavab: O elmləri öyrənmək bizə lazım deyil. Niyə ata-babalarımız o elmsiz yolla getdilər, biz edə bilmədik? Bizim öz elmimiz bizə bəsdir və eger hər kəs o elmləri öyrən-

mək istəsə, getsin xarici dillərdə öyrənsin. Dəxi elm kitablarını gətirib öz dilimizə tərcümə etdirib çap etmək nə lazım? Və eger çap etdirsək də o kitablardan nə olacaq? Ev buzovundan öküz olurmu?"

"Əkinçi",

9 avqust, 1876-cı il

Zərdabinin siyasəti

Zərdabi yeri gəldikcə, qəzetin əkindən,

ziraətdən bəhs edən bir qəzet olduğunu qeyd edirdi. Lakin bunun özü də Zərdabinin siyasi addımlarından biri idi. Qəzetin ideya istiqaməti artıq çar məmurlarına məlum idi. Belə bir vaxtda Zərdabi üzərində senzura nəzarəti güclənmişdi. Oxucular isə, rus-türk müharibəsi gətirdiyindən qəzetdə bu barədə xəbərləri oxumaq istədiklərini bildirirdilər. Belə olduqda Zərdabi müharibə xəbərləri oxumaq istəyən abunəçilərə cavab olaraq yazmışdı: "...İndi bizim qəzetə oxuyanlar bizdən daha təzə xəbərlər istəyir. Amma... Bizim qəzetinin adı məlum edir ki, onun ümdə mətləbi əkin və ziraət və elm xəbərləri olsun. Ona binaən egerçi bu halda işlər dəyişildiyinə təzə xəbərlər artıb və qəzet oxuyanlar artıcaq müştəqırlar, lakin biz nəinki irəlikindən ziyadə xəbərlər yazma bilirik, hətta bəzi səbəblərə ol qədr də yazmağa vahimə edirik. Belədən müştərilərimizdən iltimas olunur bizdən rəncidə-xətir olmasınlar ki, onların könlü istədikcə təzə xəbərlər yazmaq olmur".

H. Zərdabi kənd təsərrüfatına aid dərc etdiyi məqalələrdə belə köhnə cəmiyyətin qayda-qanunlarının, əkinin feodal-patriarxal üsullarla aparılmasının yaramazlığını göstərir, yeni təsərrüfat formalarına keçməyin üstünlüyünü təbliğ edirdi. Həmçinin Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafı da qəzetdə açıqca göstərilirdi. Bütün bunlar xalqı öz hüquqları uğrunda mübarizəyə səsləmək idi. Dövrün sərt qanunları qarşısında bir qəzet yazıları ilə çıxış etmək, kütlələr arasında iş aparmaq doğrudan da böyük hünər tələb edirdi. Bu hünər isə Zərdabidə xalqına olan sevgisindən, millətə bağlılıq hissindən formalaşmışdı. Onu gözləyəcək bütün təqibləri göz önünə alaraq davam etdirdiyi işləri əsrlər sonra da Zərdabinin Azərbaycan xalqının ictimai həyatında xidmətinin, rolunun nədən

ibarət olduğundan danışacaq.

Baş məqalə təşvişi... Və Zərdabi yanaşması

H. Zərdabi qəzetin proqramını çar məmurlarına təqdim edəndə onlar proqramdakı baş məqalələr bölməsi haqqında çox böyük təşviş hissi keçirmişlər. Və ondan tələb etmişlər ki, qəzetin bu bölməsində nədən yazılacağı barədə məlumat versin. Demək ki, bu bölmə onları çox narahat etmiş və baş məqalələnin xalq arasında hər hansı bir ictimai fikri formalaşdırmasından hələ əvvəldən qorxurlarmış. Ona görə də dəfələrlə Zərdabidən tələb edirmişlər ki, bu bölməni proqramdan çıxarsın: niyə baş məqalədə deyiləcək məsələlər barədə qəzetin digər bölmələrində danışmaq olmaz?

Zərdabi isə baş məqalələrdə nədən söhbət açılacağı barədə danışa bilməzdi. Çünki çar məmurlar bir bəhanə axtarırdılar ki, qəzetin işıq üzü görməsinə mane olalar. Lakin sonralar Zərdabinin bu barədə yazdıqlarını oxuyarkən, sözün həqiqi mənasında, adam kədərlənir, bir ziyalı ömrünün nə qədər dəyərli, qiymətli olması qarşısında heyrətlənir. O, yazırdı: "Siz məndən tələb edirsiniz ki, "Əkinçi" qəzetinin proqramını mükəmməlləşdirim, daha doğrusu, xüsusilə yerli ehtiyaclarla və tələbatla həsr edilmiş baş məqalələr adı altında nə demək istədiyimi aydınlaşdırım və soruşursunuz ki, bu məqalələri qə-

ratdığı narahatlığı əlyazmaları ilə "bölüşürdü".

Bu əlyazmalarla tanış olan hər kəs Zərdabinin nə kimi çətin maneələri dəf etdiyini, milli mətbuatın yaradılması yolunda hansı çətinliklərlə üzləşdiyini, həyatını hər an ölüm təhlükəsi ilə yaşadığını açıq şəkildə hiss edir. "Əkinçi" səhifələrində yazılanlarla tanış olduqda isə onun doğrudan da xalq qarşısında xidmətlərinin sonsuz olduğu görünür. O qədər təqib olunmasına baxmayaraq, yene də sözünün demək cəsarətini göstərməsi, kütlələri zülmədən, işgəncədən azadlığa çağırmaq qabiliyyəti əsl qəhrəmanlıq nümunəsidir.

150 yaşı milli mətbuatımız

Ölkə Prezidentinin 25 aprel 2025-ci il tarixli Sərəncamı ilə milli mətbuatımızın 150 illik yubileyi ölkəmizdə geniş şəkildə qeyd olunacaq. Sərəncamda qeyd olunan fikirlər 150 yaşı mətbuatımıza verilən qiymət və dəyərdir: XIX əsrin ikinci yarısında dünyanın neft və sənaye mərkəzlərindən birinə çevrilmiş və iqtisadi yüksəliş dövrünü yaşayan Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni həyatında əsaslı dəyişikliklər baş vermiş, maarifçilik hərəkatı genişlənməyə başlamış, milli mətbuatın yaranması zərurəti meydana çıxmışdı. Məhz buna görə də 150 il əvvəl - 1875-ci il iyulun 22-də görkəmli ziyalı, təbiətşünas alim və maarifçi-publisist Həsən bəy Zərdabinin Azərbaycan dilində nəşr etdirdiyi "Əkinçi" qəzeti milli mətbuatımızın ilk nümunəsi və ölkəmizin həyatında mühüm hadisə kimi tarixə düşmüşdür. Cəmi iki il fəaliyyət göstərən qəzet maarifçi ideyaların qarçısı olmuş, cəhələtə və xurafata qarşı kəskin məqalələr dərc etmiş, milli özünüdərkini, ictimai, siyasi və bədii fikrin inkişafına, mütərəqqi jurnalist nəslinin yetişməsinə önəmli töhfə vermişdir.

"Əkinçi"dən sonra onun ənənələrini davam etdirən çoxsaylı nəşrlər dövrün vətənpərvər ziyalıları, maarifçiləri eyni məslək ətrafında birləşdirərək, milli oyanış prosesinin aparıcı vasitələrindən biri kimi, ümum-millli məqsədlərin gerçəkləşməsində mühüm rol oynamışlar.

Bəli, "Əkinçi" qəzetinin nəşri Azərbaycan xalqının ictimai fikir tarixində ən parlaq hadisə və demokratik əhval-ruhiyyəli insanların həyatında, sözün əsl mənasında, bir bayram oldu. İlk mətbuat orqanı olan bu qəzet savadsızlığın hökm sürdüyü bir cəmiyyətdə yaranaraq xalqa mövcud quruluşun iç üzünü daha aydın şəkildə, sadə dildə çatdır-

maq kimi vəzifələri qarşısında ali məqsəd olaraq qoymuşdu. Onun əsas məqsədi ictimai-siyasi məsələləri öz səhifələrində işıqlandırmaq idi.

Zərdabi bu qəzet vasitəsilə Azərbaycan xalqının özünüdərkini formalaşdırmaq, onu cəhələt və avamlıq bəlasından xilas etmək, labüd cəmiyyətin çirkinliyini cəmiyyətə göstərmək, xalqı öz hüquqları və azadlıqları uğrunda mübarizəyə səsləmək istəyirdi. Və buna nail oldu da.

150 illik tarixi yolda gördüklərimiz, yaşadığımız, əldə etdiklərimiz və salnaməyə çevirdiklərimizin hər biri isə sələfimizə layiq xələf olduğumuzun göstəriciləridir.

Mətanət Məmmədova